

КУЛТЪТ КЪМ БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК НА СВЕТА ГОРА АТОНСКА ПРЕЗ XV–XVI В. В ДВА КНИЖОВНИ ПАМЕТНИКА

Анчо Калоянов

THE CULT TO THE BULGARIAN LANGUAGE ON THE HOLY MOUNT ATHOS IN 15TH – 16TH CENTURIES IN TWO LITERARY MONUMENTS

Ancho Kaloyanov

***Abstract:** The Tale on the Holy Mount Athos is created by the Bulgarian Stefan Svetogorets in Zograph monastery after 1453 and it has as its historical context the Ferraro-Florence council from 1438–1439. It contains a remarkable interpretation of verses from the Apocalypse, inserted by Stefan Svetogorets, who claims that the churches of Mount Athos were donated two Scriptures – in Greek and in Bulgarian. The cult to the Bulgarian language in Zograph is confirmed by Kaliman’s diploma from the first half of the 16th century, in which on behalf of the Bulgarian king Kaliman one of the Tarnovko patriarchs (probably Theophilus) donates estates in Ohrid, Struga, Sofia, Nikopol, Serres and in Lower Struma to Zograph monastery because in it “in Bulgarian languages the divine Orthodox singing is sung.” This demonstrated concern for the Bulgarian language in Zograph monastery in the second half of the 15th century and the first half of the 16th century is a proof of the autocephaly of the Church in Tarnovo during this period.*

***Key words:** autocephaly, anti-Latin polemics, Bulgarian language, diocese, Turnovo patriarch, uniat.*

1. Сказание за Света гора Атонска от Стефан Светогорец

През 2012 г. Дмитрий Буланин предложи на вниманието на нашите старобългаристи във вид на „бележки” наблюденията си от няколко свои изследвания върху антилатинския цикъл атонски легенди [Буланин, Д. 2012, с. 3–23]. Най-после Сказание за Света гора Атонска от Стефан Светогорец, познато бегло по печатан текст от 1658/1659 г., се среща със своя авторитетен и проникновен анализатор, чиито изводи предварително с оглед на темата свеждам до следните:

1. Цикълът от антилатински легенди от Атон е разгледан като създаден при взаимодействието на книжовната писмена традиция (литература) и монашеската устна традиция (фолклор), което му позволява да ги нарече „полу-фолклорни творения” [Буланин, Д. 2012, с. 15];

2. Породилият ги исторически контекст е изместен от XIII в. по досегашните изследвания (Лионската уния през 1274 г.) към XV в. (Фераро-Флорентинската уния през 1438–1439 г.) [Буланин, Д. 2012, с. 19–23];

3. Антилатинските атонски легенди от цикъла са познати в две версии – гръкоезична и славяноезична („по-скоро южнославянска”) [Буланин, Д. 2012, с. 5];

4. Сказанието за Света гора Атонска на Стефан Светогорец принадлежи към славяноезичната версия и се състои от две части – от апокрифа за пъте-

шествието на Богородица до Кипър и до Атон (местни легенди) и от Зографската повест на Стефан Светогорец (разказ за папската наказателна експедиция);

5. Към Сказанието в полето на анализа са прибавени Разказът за Зографските мъченици и Разказът за чудото в Ксиропотам.

В известните само по „славянски езиков облик“ произведения Дмитрий Буланин открива „стремеж към възвеличаване на миналото на българите от Първото и Второто царство“ [Буланин, Д. 2012, с. 13–14]. В Разказа за Зографските мъченици латините запалват кулата на цар Асен и заедно с монасите и миряните изгарят 193 книги и утвар, „останали от благочестивите и приснопаметни царе, именно от Петър, светия цар, от великия Йоан Асен и от Симеон“, но според Буланин „много по-ефектна е героизацията на българската история в другите две повести“. В Зографската повест (въпреки историческата хронология) за съвременник на Михаил Палеолог е представен цар Калоян, наречен „велик“, който е непобедим рицар в контраст със „страхливия и лъжливия византийски император“ и тъкмо „българофилските мотиви“ подкрепят предположението на Порфирий Успенски, че авторът на компилацията Сказание за Света гора Атонска (нейна втора част е Зографската повест) е българин. В независимия от печатния вариант на Сказание за Света гора Атонска в Хил. 488, сръбски препис от първата половина на XVII в. [Буланин, Д. 2012, с. 9], Стефан Светогорец е наречен „божествен“ [Богдановић, Д. 1978, с. 186]. В Разказ за чудото в манастира Ксиропотам авторът с „отсянка на носталгия“ припомня славното минало на България в годините на Второто царство, когато на трона е бил цар Иван II Асен (и отново пренебрегвайки хронологията). Дмитрий Буланин цитира от него следния фрагмент, който е продължение на описаното позорно оттегляне от Ксиропотам на императора и патриарха на Цариград: „Та же внидоша в корабля и отидоша посрамлени, понеже тогда посуху царьствуваху блъгаре, и бе им царьствующий град Трьновъ, в нем же и патриарх вселенский бе тогда, – они же морским портом царьствуваху. В то время фрази и царьствующий Константин град содръжаху“. В коментара си Дмитрий Буланин съзира недвусмислено указание за обновлението на българската патриаршия, случило се през 1235 г., – „и е направено това указание, както забелязваме, от човек, активно съчувстващ на българската страна“ [Буланин, Д. 2012, с. 14].

Що се отнася до „отсянката на носталгия“ по славното минало на България у един светогорски книжовник, трябва да прибавим и „Чудото на архистратига Михаил, случило се в Света гора“ според следния фрагмент в него: **„...вѣсть ѿбо въ дни влѣдоуѣствитѣхъ цѣсарѣи волгарьскѣхъ мѡѡжь некѣи полатѣ цѣрѣва...“** Преписът му е в чети-миней за септември от XVI в., в който част от статиите възхождат към среднобългарски (търновски) преводи. [Иванова, К. 1981, с. 454]

Дмитрий Буланин разполага появата на трите творби в следния ред: най-късна е творбата за манастира Ксиропотам с крайна дата 1546 г. (с. 10), несъм-

нено първа е Разказът за Зографските мъченици [Буланин, Д. 2012, с. 17], а между тях е Зографската повест.

Разказът за Зографските мъченици обичайно се приема за създаден наскоро след събитието в 1275 г., но още през 1898 г. Константин Радченко предвид споменаването на **-зыкъ находѣщих** смята, че той е от времето на нашествието на турците в България [Радченко, К. 2010, с. 196]. Според Дмитрий Буланин Разказът е написан като мартирий за Пролога и като такъв сюжетът не е изгубил своята актуалност и за XV в. Единственият му препис е в Пролог с особен състав от XVII в., среднобългарска редакция [Буланин, Д. 2012, с. 10]. От съхранените фрагменти от този Пролог, в който Разказът е за 10 октомври, е и началото на гръцката Патриа в превод на прога Гавриил (XVI в.), предвидена за четене на 26 декември и от нея авторът е могъл да вземе сведения за своята творба, убеден в дълбоката древност на Зограф. Авторът на Разказа сочи и някакви писмени свидетелства за погрома над Атон, остатък от който е двукратно указаната точна дата на гибелта на Зографските иноци (10 октомври 1275 г.) [Буланин, Д. 2012, с. 17]. Към „точната дата“ трябва да прибавим и „точния списък“ на имената и „точния брой“ на загиналите в кулата иноци (21) и миряни (4), а вероятно и „точния брой“ на изгорелите книги (193).

Установеният събор на Великата църква на Търновград на 24 октомври 1435 г., за който е било предназначено Житие на Варвар Пелагонийски, написано от Киприян, предполага създаването на Разказа за Зографските мъченици за 10 октомври през същата 1435 г. като съгласуван с монашеството на Света гора Атонска „отговор“ на поканата за участие в замислената уния с Рим, осъществена на Фераро-Флорентинския събор през 1438-1439 г. [Калоянов, А., Култът..., под печат] Отказът от участие е обясним не само със завинаги направен избор на Православието, но и със съвсем очевидното обстоятелство, че през 1435 г. Константинопол е ненаказуем при търсенето на съюзници за антиосманската коалиция (каквато е политическата цел на унията с Рим), докато Търновград и Света гора са под властта на османците.

Предложеното тук датиране на създаването на Разказа за Зографските мъченици се подкрепя и от ориентацията на антилатинския цикъл атонски легенди към Фераро-Флорентинската уния през 1438–1439 г., за което Дмитрий Буланин привежда Посланието на атонското монашество до всички, изповядващи Православието. То е запазено в преписа до московския княз Василий Темни (1425–1462) и има следното начало: „Прот и иноци, живушеи в Святей горе Афона, богодержавным князем, властелем, боляром, святелем, священником и иноком благочестивыя веры в Христа Бога нашего...“ Цитирайки пространен фрагмент от Посланието, в който се описват същите събития, познати от трите антилатински творби в „славянски езиков облик“, Дмитрий Буланин смята, че то (за разлика от полуфолклорните текстове на антилатинския цикъл) се датира надеждно и е най-близкият по време отклик на подписаната през 1438–1439 г. Фераро-Флорентинска уния [Буланин, Д. 2012, с. 20].

Разказът за Зографските мъченици ползва гръцката Патриа, създадена не по-рано от XV в., но особената ѝ разновидност в превода от първата част на Сказанието на Стефан Светогорец се е появила след 1453 г., защото „Сказанието безспорно е осведомено за печалната съдба на Константинопол“ [Буланин, Д. 2012, с. 9], т.е. Зографската повест е след тази дата и преди 1546 г. Дмитрий Буланин е категоричен в твърдението си, че Зографската повест е създадена в Зограф от Стефан Светогорец. За българското му потекло като автор на цялото Сказание за Света гора Атонска свидетелства фактът, че „в първата част на Сказанието, в екзагезата на стихове от Апокалипсиса, Стефан е вставил слова, недопускащи двойно тълкуване: „И дадох се жене две криле орла велика, яко да лети в пустъни в месте си, дадох се церкви две писании тамо, гръцско и българско...“ [Буланин, Д. 2012, с. 14]. Специалното внимание към българския език, споменат на второ място след гръцкия език, е следствие от решението на Събора на Великата църква на Търновград през 1479 г., с което се утвърждава като необорима истина, че свещените книги са преведени от гръцки на български [Калянов, А. Два „отговора“..., под печат]. В такъв случай и Сказанието на Стефан Светогорец е написано след 1479 г., а актуализираният пасаж в тълкуването на стих от Апокалипсиса предлага още един времеви ориентир – преди очаквания свършек на света през 7000 г. от Сътворението (=1492 г.).

Разказът за Чудото в Ксиропотам, който е създаден по-късно, внася допълнителна информация за маршрута на разорителите унии на Атон (с. 12). Тази информация не е позната по други извори и въвеждането ѝ предполага актуализация поради съществуващи отношения между българи и гърци в манастирите на Атон. Сведения за разпри на етнична основа съдържат и част от изнесените за пръв път от Иван Тютюнджиев вести за ролята на „търновския митрополит Теофил“ като арбитър в споровете за земя между отделните манастири през 20-те години на XVI в. Тъкмо от документ на манастира Ксиропотам от 1527/1528 г. архиепископът на Търново е титулуван като „архиепископ на Търново“, а в друг документ пак от същия манастир се отбелязва, че формулата на подписа под акта на прота и общото събрание от 1528 г. не отговаря на статута му на „прототронен митрополит“ [Тютюнджиев, И. 2007, с. 154–155]. Разказът за чудото в Ксиропотам няма гръцки образец и доколкото е съпътстван от указанието, че е донесен в Супрасълския манастир през 1546 г. [Буланин, Д. 2012, с. 14], неговото създаване може да се отнесе към времето, в което архиепископ Теофил е попечителствал Света гора Атонска като глава на Великата църква на Търновград.

Зографската повест притежава реалии от предхождания я Разказ за Зографските мъченици, а Разказът за чудото в Ксиропотам заема от нея самото чудо с приелите унията гръцки монаси и се явява най-обемистият текст от трите творби за подвига на българските монаси при отхвърляне на унията с Рим (исторически отнесена към Лионската от 1274 г., тя свидетелства за отношението към Фераро-Флорентинската през 1438–1439 г.). По своето значение

и трите творби излизат извън рамките на националния исторически разказ, което е отбелязано от Дмитрий Буланин: „Чрез българския Зограф в славяно-езичните повести, самите представящи особено разклонение в традицията, е проникнала известна идеализация на славянския елемент в източното православие, сякаш е повече предано на ортодоксията, отколкото непостоянните гърци” [Буланин, Д. 2012, с. 20]. По този повод ще приведа още едно наблюдение на Дмитрий Буланин върху славянските текстове, в които императорът отстъпник се лишава от името си и познат по прозвищата, „става само типичен представител на коварните гърци, довели на Света гора, както е казано в Разказа за Зографските мъченици, „безсрамния и суров народ франки“. За твърдите в православието иноци, за каквито са представени българите, този „суров народ“ се слива с непостоянните гърци в „неразчленимо цяло“. От друга страна, изборът за миналото на българите от страна на авторите на трите творби изключва и „безсъзнателната игра на съчинителите им с историческите факти“ [Буланин, Д. 2012, с. 15–16].

В такъв случай целенасоченото използване на миналото чрез „тенденциозност в избора на героите – на фигури, първостепенни в историята на България“ [Буланин, Д. 2012, с. 16] изключва и антилатинската полемика като единствена цел на Сказанието на Света гора Атонска на Стефан Светогорец. Поддържаното разграничение не между Рим и православието, а между подвига на българските монаси и изменилите на Православието гърци, предполага актуалността на това противопоставяне, към каквото подбуждат антибългарските позиции в създадените през 70-те години на XV в. творби на Димитър Кантакузин (Житие с малка похвала на Иван Рилски и Посланието до доместик Исаия) и на Владислав Граматик (редактирания Разказ за пренасянето на мощите на св. Иван Рилски от Търновград в Рилския манастир) [Калоянов, А. 2013, с. 101–114]. Тази втора цел на Стефан Светогорец не е еднолична, нито пък може да бъде на братството на Зограф, а е задължителният отговор на архиереите на Великата църква на Търновград на отправените към нея обвинения от Димитър Кантакузин и Владислав Граматик.

Твърдението за институционално поръчан отговор на предизвикателството се подкрепя и от избора на авторитетни източници за славното минало на българите в епохата на цар Иван II Асен, каквито са житията и похвалните слова на Патриарх Евтимий. От житията на Петка Търновска и на Иларион Мъгленски и от словото за Михаил Воин от Потука Стефан Светогорец заема сведенията за воинстващия цар Калоян. За актуализацията на имената на областите, завладени от цар Калоян, свидетелства появата на името „Пелопова остров“, отъждествен от Буланин с областта Пелопонес. Той привежда в пре-разказ началото на Зографската повесть, според който цар Калоян отмъстил за коварството на Михаил III, „като се нахвърлил върху територията на Византия и достигнал даже до Пелопонес, преселвайки при това гърците в България, а българите на гръцка земя“ [Буланин, Д. 2012, с. 7]. Сведението за завладените земи от цар Калоян е взето от Житието на Йоан Поливотски от Патриарх

Евтимий – цар Калоян завзел „немалка част от гръцките земи, сиреч Тракия и Македония, Тривалия и Далмация, а към тях – Неада и Елада, а също и Етолия“. Към споменатата на последно място Етолия има бележка на Климентина Иванова „област в Гърция, разположена между Епир, Тесалия и Пелопонес“ [Патриарх Евтимий. Съчинения..., с. 266₁₁₀], а при очертаване на завоеванията на Стефан Душан Христо Матанов посочва, че в южна посока той достигнал до границата на латинските владения в Атика и Етолия, за която пояснява: „През Средновековието с названието Етолия се назовавали южните части на Епир до бреговете на Коринтския залив“. [Матанов, Х. 2002, с. 357] За преселването на гърци в „своята държава“ при завоеванията на цар Калоян се споменава в Житие на Филотея Темнишка от Патриарх Евтимий.

II. Калимановата грамота

Съдбата на Калимановата грамота е сходна със съдбата на Сказанието за Света гора Атонска от Стефан Светогорец – известна отдавна, но тъй като е очевиден фалшификат от първата половина на XVI в., тя не е била обект на специално внимание след публикуването ѝ от Йордан Иванов и неговите бележки към нея. [Иванов, Й. 1970, с. 602–608] В ползрението на нашата медиевистика я върна Кирил Павликианов, за когото Калимановата грамота „може да е без всякакво значение за българската средновековна история, но определено съдържа някои податки за историята на Зограф през османските векове“ [Павликианов, К. 2005, с. 77].

Крайната дата за появата на фалшификата се определя по споменаването на митрополитския храм „Свети Георги“ в София като действащ, а той е такъв до 1538 г., когато е превърнат в джамия. Предположил създаването ѝ най-рано в началото на XVI в., Кирил Павликианов изрежда с коментар притежаваните от Зограф имоти и стига до следния извод: „В Калимановата грамота е отразена една специфична система за извличане на приходи от многобройни имоти, пръснати из Охрид, Струга, София, Челопечене, Горни и Долни Лозен, Никопол, Сяр, Ормилия, Солун и по Долна Струма. Тя вероятно е разчитала на присъствието на поместни надзорници (**настолник, настоиник**), чието основно задължение е било да събират дохода от зографските имоти. Имената на тези хора дори са използвани за обозначаване на махалата, където се е намирал даден имот. Изглежда, че, що се отнася до най-далечните си имения, Зограф е бил напълно зависим от добрата воля на въпросните лица. Съществувала ли е и функционирала ли е обаче в действителност такава система за експлоатация на отдалечени владения? Не сме в състояние да отговорим на този въпрос.“ [Павликианов, К. 2005, с. 79–80] Върнем ли в полето на разискването, съществуващата Велика църква на Гърновград, чийто „първопрестолник“ Теофил същевременно е арбитър на Света гора Атонска през 1530 г., става ясно чий авторитет осигурява реалното действие на системата за събиране на приходите (и същевременно кой е дарителят на имотите, споменати за пръв път тук). Ще припомним, че според Разказа за Българската и Сръбската патриаршия на Гри-

горий Цамблак от 1415 г. архиепископът на Охрид е избран от свой синод, но е одобряван от патриарха в Търновград [Калоянов, А. 2015, с. 163–172], т.е. Охрид е в диоцеза на Великата църква на Търновград и няма причина ситуацията да се е изменила век по-късно.

Тъкмо по повод на охридския архиепископ Макарий, упоменат в Калимановата грамота, Кирил Павликянов стига до „единствено възможното заключение, че документът явно съдържа голям брой пълни измислици и следователно е крайно немеродавен“, защото справка у Снегаров сочи охридски архиепископ с това име единствено през 1295–1301 г. [Павликянов, К. 2005, с. 79] Всъщност Иван Снегаров в История на Охридската архиепископия-патриаршия. Т. 2. От падането ѝ под турците до нейното унищожение (1394–1767) предлага свой списък на предстоятелите на Охрид, в който преди Прохор (+1550) и след Марк Ксилокарав (сведението за кратковременното му светителстване в Охрид след януари 1467 г. е фалшиво) се споменават само Николай и Захария, чиито имена са извлечени от Житието на цариградския патриарх Нифонт (+1502) [Снегаров, И. 1995, с. 184–186], т.е. ако в списъка на Снегаров липсва името на Макарий, то е поради липса на информация за него и Калимановата грамота съобщава името на предходника на Прохор, който е бил подчинен на патриарха в Търновград в началните десетилетия на XVI в.

Както в Сказанието на Стефан Светогорец, така и в Калимановата грамота миналото на българите се използва осъзнато и институционално за постигане на цели, актуални за времето на създаването им, поради което препрочитането на текста с оглед на диоцеза на Великата църква на Търновград в началото на XVI в. е наложително. Така например, от името на цар Калиман се заявява, че в грижата си за църкви и манастири подражава на своя баща цар Асен и преди него царувалите православни царе и поради това като владетел „на българи, гърци и пряко на Молдовлахия и на Угърската земя и на Будим даже и до Венеция“ той дава тази грамота, за да утвърди новите дарения на манастира Зограф. Фактически дарителят е не някогашният български владетел цар Калиман, а сегашният глава на Великата църква на Търновград, в диоцеза на която са влизали и Молдовлахия, и Угровлахия (Угърската земя). При създаването на фалшификата за образец е използвана Рилската грамота на цар Иван Шишман от 1378 г., от която са заети имената на споменатите заедно като баща и син „цар Асен и Калиман цар“ [Иванов, Й. 1970, с. 599].

Дарителят специално е подчертал, че е пристъпил към дарителския акт в грижата си за църквите и манастирите и „най-вече тези в Света гора, в която няма друго действие, освен стремление към прославата на Бога, а сред тях има достоен за уважение манастир, почитан заради името на великия и славен мъченик, в него и на български език православно божие пение се пее“. Както в Сказанието за Света гора Атонска на Стефан Светогорец, така и в Калимановата грамота се утвърждава решението на събора от 1479 г. за българския език като език на свещените книги (на него се пее славословието на Бога).

Към бележките на Кирил Павликянов за имотите на Зограф ще добавя още три сведения. Дарителят посочва за Никопол махалите Якова и Тодорова, първата от които се споменава в османски документи за Никопол от първата половина на XVI в. [Ковачев, Р. 1996, с. 234], а за София ориентира храмовете на св. Георги и на св. Никола „по-нагоре от Медния пазар“, който се е намирал през 1555 г. по пътя на мъченическият подвиг на Никола Нови Софийски – „мястото, наричано Медно тържище“ [Стара българска литература..., с. 372]. В тези два случая сведенията са съвременни на Калимановата грамота и потвърждават истинността на посочените имоти на Зограф в нея. Третият случай се отнася до имота в Ормилия, станал притежание на Зограф от 1325 г., но през 1708 г. правото на владение на къшла и на цялото място в Ормилия е било потвърдено от моллата в Солун по искане на тогавашния игумен на Зограф йеромонах Севастиан. Копието от документа (коп. хрѣста), издаден през 1708 г., е преписан от монах Яков през 1785 г. заедно със Сказание за Света гора Атонска от Стефан Светогорец (преписът е направен от печатния вариант от 1659 г.) в ръкопис от 61 листа, писан с „много красив полуустав“, № 47 [Аргиров, С. 1907, с. 224]. Тъй като в „копието“ се споменава и „метох ксиропотамски“, с който граничи владяното място в Ормилия, то най-вероятно Зограф е имал разпра с Ксиропотам и пред моллата в Солун е доказал своето право чрез документи, а сред тях на първо място е била златопечатната Калиманова грамота.

Писан с „много красив полуустав“, малкият по обем ръкопис на монах Яков от 1785 г. завършва с кратка българска история и несъмнено е предвиден за „отчет“ на Зограф като страж на българското минало пред формиращата се нация, а за нас е важен фактът, че Сказанието на Стефан Светогорец и т.нар. Калиманова грамота, дарена от прикрил се зад царско име от славното минало патриарх на Великата църква на Търновград, са съюзени в едно, за да отбраниват българската идентичност на героичната обител. Това единство е вътрешно присъщо и на двата текста, които през първата половина на XVI в. показват съгласуван ритъм в историческото битие на средищата, от които произлизат – дарителят в Търновград и дареният Зограф в Света гора.

* * *

Сказанието на Стефан Светогорец и т.нар. Калиманова грамота са институционална грижа за поддържане на култа към българския език като единственият език, на който са преведени свещените книги от гръцки, защото това е езикът, на който служат на Бога в църквите от диоцеза на Великата църква на Търновград. Разказът на чудото в Ксиропотам, за който е използвано Сказанието на Стефан Светогорец и т.нар. Калиманова грамота най-вероятно са от времето на светителстването на архиепископ Теофил, „прототронен митрополит“ на Търновград (такъв той може да бъде, ако неговото седалище е в диоцез, който не принадлежи на Цариградската патриаршия). И титула „архиепископ“ и забележката „прототронен митрополит“ дължим на откритите документи на манастира Ксиропотам от Иван Пютюнджиев, огласени от него през

1996 г. Вече представил в системен вид всички сведения за Търновската митрополия през XV–XIX в. в своята монография от 2007 г., той отбелязва, че откритите от него два документа свидетелстват за „особен статут“ на Търновската митрополия, „който влиза в противоречие с изградената досега представа“ и причината според него се дължи на това, че в „досегашните изследвания тя (Търновската митрополия) бе поставена на 10-11 място в йерархичния ред на Цариградската патриаршия, като бяха вземани предвид изключително документи от XVII в. и по-късно“ [Тютюнджиев, И. 2007, с. 155].

Към това може само да се добави, че ако тези два документа от манастира Ксиропотам бяха огласени не в края, а в началото на XX в., другояче щеше да изглежда наложилата се теза в известната студия на Юрдан Трифонов от 1907 г. за унищожаването на Търновската патриаршия наскоро след 1393 г., утвърдена във виденията „Последният патриарх (заточеният Патриарх Евтимий) в Залеза на Царството (посеченият цар Иван Шишман)“. Всъщност, както се вижда от системният обглед на документите в монографията на Иван Тютюнджиев, първият търновски митрополит, ръкоположен от патриарха в Цариград на 18 април 1626 г., е Макарий (1626–1646) [Тютюнджиев, И. 2007, с. 205–220]. Освен Решението, Иван Тютюнджиев предава в резюме личната Омология (изповедание) на вярата, според което Макарий се задължава „във всичко да се подчинява на всесветейшия си господар и владика вселенския патриарх“, а при очертаване на дейността му посочва две особености: „Изглежда търновският архиерей Макарий се е ползвал с доверието на местната турска власт. По всяка вероятност той е бил и важен фактор за разпространението и утвърждаването на гръцкия език в епархията...”

С оглед на заявената тема може да се заключи, че има ли автокефална Църква с патриарх в Търновград, има и български език, идва ли в Търновград митрополит, ръкоположен в Цариград, българският език в църквите се заменя с гръцки, защото култът към него като език на свещените книги не е „частно дело“ (на светогорските книжовници), а е институционално (на Великата църква на Търновград).

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Извори

Иванова, К. 1981 – Кл. Иванова. Български, сръбски и молдо-влахийски кирилски ръкописи в сбирката на М. П. Погодин. С., 1981. [Kl. Ivanova. Balgarski, srabski i moldo-vlahiyski kirilski rākopisi v sbirkata na M. P. Pogodin. S., 1981]

Патриарх Евтимий. Съчинения... – Патриарх Евтимий. Съчинения. Съставителство и бележки Кл. Иванова. С., 1990. [Patriarh Evtimiy. Sachinenia. Sastavitelstvo i belezhki Kl. Ivanova. S., 1990.]

Стара българска литература... – Стара българска литература. Т. 4. Житиеписни творби. Състав. и ред. Климента Иванова. С., 1986. [Stara balgarska literatura. T. 4. Zhitiepisni tvorbi. Sastav. i red. Klimentina Ivanova. S., 1986.]

Публикации

Аргиров, С. 1907 – С. Аргиров. Из находките ми в светогорските манастири Хилиндар и Зограф. – Периодическо списание, LXVIII. С., 1907, 219–138. [S. Argirov. Iz nahodkite mi v svetogorskite manastiri Hilindar i Zograf. – Periodichesko spisanie, LXVIII. S., 1907, 219–138.]

Богдановић, Д. 1978 – Д. Богдановић. Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара, Београд, 1978. [D. Bogdanovich. Katalog hirilskih rukopisa manastira Hilandara, Beograd, 1978.]

Буланин, Д. 2012 – Д. Буланин. Антилатинский цикл афонских легенд и Болгарский Зограф. – Старобългаристика, XXXVI (2012), 1, 3–23. [D. Bulanin. Antilatinskiy tsikl afonskih legend i Bolgarskiy Zograf. – Starobalgaristika, XXXVI (2012), 1, 3–23.]

Иванов, Й. 1970 – Й. Иванов. Български старини из Македония. С., 1970. [Y. Ivanov. Balgarski starini iz Makedonia. S., 1970.]

Калоянов, А. 2013 – А. Калоянов. „Планът Кантакузин“ в Слово за свършека на света през 1492 г. – Ние в науката и науката в нас. В чест на 50-годишнината на проф. д-р Петко Ст. Петков, В. Търново, 2013, 101–114. [A. Kaloyanov. „Planat Kantakuzin“ v Slovo za svarsheka na sveta prez 1492 g. – Nie v naukata i naukata v nas. V chest na 50-godishninata na prof. d-r Petko St. Petkov, V. Tarnovo, 2013, 101–114.]

Калоянов, А. 2015 – А. Калоянов. Григорий Цамблак, „Архиепископ Росийски“ – автор на Сказание за Българската и Сръбската Патриаршия в руските преписи на Кръмчаята от XV–XVI в. – Търновска книжовна школа. Т. 10. В. Търново, 2015, 163–172. [A. Kaloyanov. Grigoriy Tsamblak, „Arhiepisok Rosijski“ – avtor na Skazanie za Balgarskata i Srabskata Patriarshia v ruskite prepisi na Kramchayata ot XV–XVI v. – Tarnovska knizhovna shkola. T. 10. V. Tarnovo, 2015, 163–172.]

Калоянов, А. Култът..., под печат – А. Калоянов. Култът към Варвар Пелагонийски в диоцеза на Великата църква на Царевград Търнов през XV в. [A. Kaloyanov. Kultat kam Varvar Pelagonijski v diotseza na Velikata tsarkva na Tsarevgrad Tarnov prez XV v.]

Калоянов, А. Два „отговора“..., под печат – А. Калоянов. Два „отговора“ на Великата църква на Царевград Търнов за очаквания свършек на света през 1492 г. [A. Kaloyanov. Dva „otgovora“ na Velikata tsarkva na Tsarevgrad Tarnov za ochakvania svarshek na sveta prez 1492 g.]

Ковачев, Р. 1996 – Р. Ковачев. Новопостъпили османотурски описи като извор за социално-икономическото, историко-демографското, военно-административното и поселищното развитие на Никополския санджак през XVI век. – Българският шестнадесети век. Сборник с доклади за българската обща и културна история през XVII век. С., 1996. [R. Kovachev. Novopostapili osmanoturski opisi kato izvor za sotsialno-ikonomichestkoto, istoriko-demografskoto, voenno-administrativnoto i poselishtnoto razvitie na Nikopolskia sandzhak prez XVI vek. – Balgarskiyat shestnadetseti vek. Sbornik s dokladi za balgarskata obshta i kulturna istoria prez XVII vek. S., 1996.]

Матанов, Х. 2002 – Хр. Матанов. Средновековните Балкани. С. 2002. [Hr. Matanov. Srednovekovnite Balkani. S., 2002.]

Павликянов, К. 2005 – К. Павликянов. История на българския светогорски манастир Зограф от 980 до 1840 г. Свидетелствата на двадесет и седем неизвестни документа. С.: Univ. izd. „Св. Климент Охридски“, 2005. [K. Pavlikyanov. Istorია na balgarskia svetogorski manastir Zograf ot 980 do 1840 g. Svidetelstvata na dvadeset i sedem neizvestni dokumenta. S., Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“, 2005.]

Радченко, К. 1896 – К. Радченко. Отчет магистранта К. Ф. Радченко о занятиях в библиотеках и других учреждениях Москвы и С.-Петербурга в течение сентября и октября 1896 г. – Търновски писмена. Алманах за Търновската книжовна школа. В. Търново, 2010, кн. 3, 151–260. [K. Radchenko. Otchet magistranta K. F. Radchenko o zanatiyah v bibliotekah i drugih uchrezhdeniyah Moskvyi i S.-Peterburga v techenie sentyabrya i oktyabrya 1896 g. – Tarnovski pismena. Almanah za Tarnovskata knizhovna shkola. V. Tarnovo, 2010, kn. 3, 151–260]

Снегаров, И. 1995 – И. Снегаров. История на Охридската архиепископия-патриаршия. Т. 2. От падането ѝ под турците до нейното унищожение (1394–1767). С., 1995. [I. Snegarov. Istoria na Ohridskata arhieriskopia-patriarshia. T. 2. Ot padaneto y pod turtsite do neynoto unishtozhenie (1394–1767). S., 1995.]

Тютюнджиев, И. 2007 – И. Тютюнджиев. Търновската митрополия през XV–XIX в. В. Търново, 2007. [Tyutyundzhiev, I. Tarnovskata mitropolia prez XV–XIX v. V. Tarnovo, 2007.]